

nekad nerealizējās. Aijas Taimiņas apkopotais materiāls to spilgti parāda.

Merķeļa traģēdija bija pārāk plašā, izkļiedētā pieeja jebkurai problēmai, ar ko viņš aizrāvās, tā arī nespēdams konkrētu tēmu pietiekami dziļi un sistemātiski izpētīt. Tomēr tas deva iespēju izdarīt drosmīgus secinājumus par gandrīz visām sava laika Eiropas un pasaules norisēm, ieskaitot feodālisma palieku negatīvās sekas Vācijā, agrīnā kapitālisma liekulīgo negodīgumu Anglijā, dāņu valodas perspektīvas utt. Imanuela Kanta recepcija, kas minēta katalogā, Merķelim pēc būtības bija diezgan šaura un aprobežota, viņš nesāka domu gaitu līdzīgi

Kantam – ar paša prāta robežu noskaidrošanu –, taču tas neliedza viņam vācu lasītāju informēt, piemēram, par Kanādu, Peru indiāņiem, arābiem un pat sniegt praviša Muhameda dzīves aprakstu. Un, protams, mūžīgās sāpes par saskaldīto, atpalikušo Vāciju (psiholoģiski pat “Latviešu” kontekstā) un drosme stāties pretī Napoleona imperiālismam. Garlība Merķeļa biogrāfijas un darbu izvēsta prezentācija Aijai Taimiņai ir bijis veids, kā noteikt 18.–19. gadsimta Eiropas diagnozi, netieši aicinot tālāko paveikt lasītājam, ja viņš tam ir gatavs. Vai Latvijas lasītājs un zinātnieks kā domātājs pēc būtības ir tam gatavs?

Zanda Gūtmane, *Dr. philol.*, Liepājas Universitāte

Balsis un atbalsis sievietes rakstniecībā

Anita Rožkalne. *Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši.*

Rīga: Dienas Grāmata, 2022. ISBN 9789984595646.

Zīta Kārkle. *Lemiesošanās. Sievišķās subjektivitātes geneoloģija latviešu rakstnieču prozā.*

Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2022. ISBN 9789984893617

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.11

Pēdējie gadi latviešu literatūrā uzskatāmi par latviešu rakstniecības vēstures un personību aktualizācijas laiku – autoru kolektīvajā monogrāfijā mūsdienīgā veidā pārskatīta padomju laika dzejnieces Montas Kromas daiļrade, Benedikta Kalnača grāmatā Eiropas literatūras kontekstā izvērtēts Blaumaņa devums, ar Levas Kalniņas komentāriem turpina iznākt Veronikas Strēlertes raksti, parādās sērijas “Es esmu...” romāni un monogrāfijas par latviešu klasiķiem. Līdzās šiem izdevumiem izceļami divi darbi, kas veltīti rakstniecēm sievietēm – Zītas Kārklas monogrāfija

“Lemiesošanās. Sievišķās subjektivitātes geneoloģija latviešu rakstnieču prozā”, kurā feminisma skatījumā aptverts sievietes rakstniecības attīstības ceļš 50 gadu garumā, un Anitas Rožkalnes apjomīgais pētījums “Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši”. Abos pētījumos īpaši akcentēta sievietes rakstnieces īpašā balss un abas autore nav vairījušās arī no savas balss skanējuma, tāpēc pastāv vilinājums tos apskatīt ciešās paralēlēs. Tomēr pētījumu konceptuāli atšķirīgā ievirze liek pievērsties katram no tiem kā atsevišķi aplūkojamam veikumam.

Lasījums kopā ar pētnieci

Anitas Rožkalnes monogrāfija "Brīvie vektori" ir īpaša parādība latviešu literatūrziņātnē, jo vairāk nekā 500 lappušu plašais pētījums ir veltīts mūsdienu rakstnieces, laikabiedres atklāsmei. Materiāli monogrāfijai krāti kopš 1989. gada¹ – gan regulāri tiekoties un sarunājoties ar Gundegu Repši, gan apkopojot rakstiskās liecības (intervijas, recenzijas, publicistikas rakstus, pat diplomdarbu), gan pierakstot mutvārdu intervijas, sarunājoties ar citiem rakstniekiem un laikabiedriem. Jau 90. gadu sākumā ir skaidrs, ka rakstnieces pirmie darbi atradīs paliekošu vietu latviešu literatūrā, tomēr jānovērtē pētnieces asredzīgums un intuīcija, jau tolaik sākot mērķtiecīgi izziņāt visu, kas saistīts ar Repši. Lielais materiālu apkopojums monogrāfijā izmantots pilnvērtīgi – autore lasītājam piedāvājusi iespēju itin kā kopā lasīt un/vai pārlasīt rakstnieces prozas un publicistikas fragmentus kontekstā ar kritikas atzinumiem un pašas rakstnieces un arī pētnieces pieredzes fiksējumu attiecīgajā laika posmā. Turklāt plašais un interpretējošais tekstu kopojums ļauj caur vienas personības prizmu ieraudzīt veselu kultūras un literārās dzīves laikmetu.

Monogrāfijas nosaukumā lietotā brīvo vektoru metafora, kas autorei bijusi svarīga, lai parādītu Repšes personības un radošās darbības virzienus un raksturu, attiecas arī uz pašu pētījumu. No hronoloģiski vei-

dotā Repšes dzīves un daiļrades notikumu režģa kā mērķtiecīgi virzītas taisnes monogrāfijā izšaujas literārajiem un publicistiskajiem darbiem vai kādai nozīmīgai garīgajai pieredzei veltītas mikropētījumu kopas. Tāpat kā rakstniecei nepatīk kastes un plauktiņi, kuros pētnieki nereti mēģina ierobežot literāru tekstu, arī Anita Rožkalnes talantīgais un vērienīgais veikums nav iekļaujams tradicionālas ievirzes pētījumu klāstā. Tā struktūra ir komplicēta – pētniece, Viridžīnijas Vulfas izteikumu pārfrāzējot, *izrok zem saviem tēliem alas* un ļaujas plašiem ekskursiem. Šāda pieeja rada nosaukumā pieņemto brīvības un plašuma sajūtu, taču likumsakarīgi arī izraisa pārdomas par atsevišķu *alu* nepieciešamību vai to izveides principiem. Piemēram, cik mērķtiecīgi ir izmantot 19. gs. pozitīvisma kritikai raksturīgo pieeju skrupulozi izpētīt rakstnieka izcelsmi, ko pētniece veic daļā "Mantojums", reģistrējot gan arhīvu materiālus, gan atsevišķus dzīves stāstu elementus, uzrādot prototipus un iespējamās ietekmes? Vai komplicētais personības veidošanās ceļš ir izskaidrojams ar senču etniskās un individuālās identitātes meklējumiem? Vai fakti reģistrācija nodrošina izpētes objektivitāti un pilnīgumu, nesadrumstalojot informāciju un neapgrūtinot uztveramību? Iespējams, ka, faktoloģisko piesātinājumu nedaudz izsijājot, darbs iegūtu lielāku koncentrētību.

Ārpus tradicionālās literatūrziņātnes pētījuma formas izplešas arī monogrāfijas

1 Sk.: Rožkalne, Anita. *Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši*. Rīga: Dienas Grāmata, 2022, 17. lpp. (turpmāk tekstā citētā lappuse); Lauga, Santa, Muktupāvels, Zigfrīds. "Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši". Ar monogrāfiju iepazīstina Anita Rožkalne. *Kultūras rondo*, 15.09.2022. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/brivie-vektori.-versija-par-gundegu-repsi.-ar-mono-grafiju-iepazi.a165831/>

nosacīti sižetiskā ievirze – teksts tiek virzīts itin kā literārs vēstījums, hronoloģiski sekojot Repšes dzīves un daiļrades, kā arī pētniecības ceļam un tā tuvinoties *Bildungsroman* jeb attīstības romāna struktūrai. Akceptējot pētnieces iecerēto *versijas* veidolu, kā arī monogrāfijas un romāna hibrīdformu, jāsaprot, ka tomēr apgrūtinoša ir akadēmiskam pētījumam netipiskā atsauču neesamība aiz katra citāta (tiesa gan – ja teksts ir jau citēts, atsauces mēdz būt citviet, bet tās jāmeklē). Žanrisko hibriditāti piesaka arī intensīvā autorei klātesamība un izteikšanās akadēmiskam pētījumam mazāk raksturīgajā “es” formā. Neraugoties uz vēstītājas balss klātbūtni, lasītājam tomēr lielākoties netiek uzspiestas interpretācijas, ļaujot pašam izdarīt secinājumus. Vien vietumis vērojams negatīvu kritikas izteikumu atspēkojums vai uzmanības nepievēršana tiem, tādējādi veicinot pietātes pilnu attieksmi pret rakstnieces veikumu. Vienlaikus monogrāfijā akcentēts rakstnieces publiskajiem izteikumiem raksturīgais tiešums un izkāpinātais maksimālisms, tādējādi turpinot kultivēt mītu par šīs personības iezīmēm.

Viens no pētnieces mērķiem bijis – lai grāmata par Repši būtu saistoša lasītājiem, un, visticamāk, tas ir sasniegts. Bez tā autorei ir izdevies nostiprināt vairākas atziņas, kuras ir būtiski nepieciešamas gan Repšes, gan arī konkrētās paaudzes rakstniecības un tās vērtējuma izpratnē. Ir veidots skaidrs Repšes daiļrades periodizācijas raksturojums; balstoties pašas

rakstnieces precīzajā literāro procesu izjūtā, pārskatīts viņas darbiem nereti neadekvāti piedēvētais postmodernisma apzīmējums un apliecināta piederība modernistiskajam pasaules tvērumam. Bez šaubām, lielākais ieguvums ir tas, ka ar šo monogrāfiju ir skaidri apzināta Repšes vieta latviešu literatūrā. Tā kā pētījums pie lasītājiem nonāk laikā, kad turpina iznākt rakstnieces ierosinātās sērijas “Es esmu...” romāni un monogrāfijas par 19. un 20. gs. rakstniekiem, tas labi iegulst rakstnieces pašas ierosinātajā literatūras personību aktualizācijas līnijā un nostājas līdzās līdz šim izdotajiem pētnieciskajiem darbiem². Pārskatot Repšes veikumu no 21. gs. otrās desmitgades perspektīvas, var teikt, ka tas ir veicinājis gan sievietes pašizziņu, gan pašapziņu, attīstot pašpietiekamas sievietes perspektīvu. Vēl būtiskāka ir Repšes darbības nozīme vēsturiskās atmiņas atjaunošanā un identitātes stiprināšanā, jau romānā “Ugunszīme” piesakot vēstures pārskatīšanas nepieciešamību un to konceptualizējot sērijā “Mēs. Latvija, XX gadsimts”, kā arī jau Kurtam Fridrihsonam veltītajā darbā “Pieskārieni” atklājot savu pārliecību par izcilu personību aktualizācijas nepieciešamību un nonākot līdz šīs idejas vērienīgam īstenojumam sērijā “Es esmu...”. Rožkalnes pētījums veiksmīgi izceļ Repšes darbības būtiskākos vektorus un pamatoti apliecina rakstnieces vietu latviešu kultūrā.

2 Līdz 2023. gada aprīlim ir izdotas sērijas “Es esmu...” monogrāfijas: Jāņa Zālīša monogrāfija par Jāni Ziemeļnieku, Arņa Koroševska darbs par Andreju Upīti, Ieva Strukas pētījums par Anšlavu Eglīti un Viestura Vecgrāvja Jāņa Poruka daiļrades un personības izpētes darbs.

Sievišķās subjektivitātes fokusā

Zitas Kārklas monogrāfija "Iemiesošanās" virzīta ap vienu konceptuālo asi – sievišķo subjektivitāti un ķermeniskumu. Feministiskās teoriju studijas un to lietojuma prasme darbu analizē autorei palīdzējusi vienotā fokusā ietvert sieviešu rakstnieču veikumu un izdarīt secinājumus par sievietes balss nozīmi latviešu literatūrā. Monogrāfijas pamatu veido promocijas darbs "Sieviete latviešu prozā ginokritikas aspektā (1960–2010)" (vadītāja – *Dr. philol.* Ausma Cimdiņa, 2015)³, kurā dažādu ginokritikas tēmu – ķermeniskuma, valodas, mātes un meitas attiecību, pašizteiksmes iespēju – kontekstos vienkopus aplūkoti gan padomju, gan trimdas vidē tapuši rakstnieču darbi. Monogrāfijā piedāvāta šī pati pieeja, izceļot "iemiesošanās" jēdziena dažādos aspektus un variējot akcentus, kā arī iekļaujot jaunāko tekstu analīzi.

Iepretim Rožkalnes mutuļojošās domas vēstījumam var teikt, ka Kārklas monogrāfija veidota, strikti domājot par šāda darba optimālo apjomu un informācijas samērīgumu, un tas nav traucējis teksta dzīvīgumam un atvērtībai. Ievada un nobeiguma daļās ļaujot ieskanēties pētnieces "es", pamatdaļās autore tomēr izvēlējusies akadēmiski neitrālu, bet ne bezpersonisku formu. Teorētiskā doma izklāstīta skaidri un saprotami, iepilūdināta visā monogrāfijas tekstā, neveidojot terminoloģiska pārsātinājuma vai liekas sarežģītības iespaidu. Literāro darbu teorētiski pamatoto analīzi padziļina precīzi izvēlēti mikrociāti un atsauces uz sociālās dzīves jomām, kā arī

pa kādai filozofiski virzītai refleksijai. Monogrāfijas struktūra ir samērīga un simetriska: darbu veido trīs apmēram līdzīga apjoma daļas, katra no tām sadalīta dažās apakšnodaļās. Tām ir trāpīgi izvēlēti virsraksti, kas skaidri atklāj aplūkojamās tēmas un darbus. Simetriskuma principu autore ievērojusi arī saturiskajā izklāstā: katras daļas sākumā dota konkrētā temata teorētiskā ievirze, autoru un darbu izvēles pamatojums; atsevišķajās apakšnodaļās izvērtīti teorijās balstīti konkrētās rakstnieces darbu tuvlasījumi; daļas noslēgumā veidots kopsavilkums. Vienotais princips, protams, ir uzteicams, jo rada sakārtotības un pārskatāmības iespaidu, taču tā bezatkāpju ievērošanas risks ir paredzamība un pat atkārtotība, jo dažviet kopsavilkums variē ievada atziņās. Taču šis neobligātais pedantisms nekādi nav traucējis izvēlēto tēmu ("Ķermenis", "Mātes un meitas", "Autorība un dzimte") saturiskajam izvērsumam un mērķu sasniegšanai. Autorei izdevies parādīt skaidru sieviešu rakstniecības ģeoloģijas līniju – sākot no 20. gs. 60. gadiem trimdā un padomju Latvijā, virzoties cauri 20. gs. nogales literatūrai un nonākot līdz jaunākajiem piemēriem. Veiksmīgi šajā ģeoloģijā izcelti tieši sievietes esamības ķermeniskie aspekti, kas saistīti ar reproductīvajām funkcijām un seksualitāti, sievieti kā vardarbības objektu – līdz šim literatūrzinātnē tiešām nepietiekami aplūkotas tēmas.

Ņemot vērā feminisma ideju izpratnes attīstības specifiku latviešu literatūrzinātnē, ir skaidrs, ka sievietes esamības

3 Kārkla. Zita. *Sieviete latviešu prozā ginokritikas aspektā (1960–2010)*. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28198/298-45982-Zita_Karkla_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y

un ķermenisko aspektu reprezentāciju izpētē ir vēl plašas iespējas. Kārklas monogrāfijā ir veiksmīgi uzrādīti daži sievietes esamības aspekti, kuru līdz šim feministiskas ievirzes latviešu rakstniecībā bijis ļoti maz – sievietes mātes un novecojošas sievietes perspektīvas. Likumsakarīgi, ka pat arvien dziļākas feminisma ideju izprašanas laikmetā šie jautājumi nav bijuši arī latviešu literatūras pētniecības fokusā. Pēdējos gados šāda perspektīva literatūrā parādās, tāpēc tai būtu pievēršama uzmanība. Cita maz aplūkota vai pat savā ziņā tabu tēma – sievietes homoseksuālās pieredzes reprezentācijas, kuras tomēr literatūrā epizodiski ir novērojamas. Tāpat lielāku uzmanību pelnījis jautājums – vai, runājot par mūsdienu literatūru, joprojām ir aktuāli apgalvot, ka rakstnieces sievietes ir nesalīdzināmi sliktākā pozīcijā nekā rakstnieki vīrieši, jo ir ierautas sadzīves virpulī? Viennozīmīgi, šis vērojums attiecas uz postpadomju perioda pirmajām desmitgadēm. Lai arī postkoloniālā situācija pamato patriarhālo modeļu ilgstošu pastāvēšanu, būtu svarīgi reģistrēt domāšanas maiņu, jo cikliskais ikdienas darbs taču attiecas uz ikvienu pašpietiekamu un pašatbildīgu rakstnieku/rakstnieci neatkarīgi no dzimuma – gan vienatnē, gan partnerattiecībās (un ne tikai heteroseksuālās) dzīvojošu indivīdu. Arī rūpes par bērniem (izņemot, protams, tīri fizioloģiski neiespējamo līdztiesību bērna iznēsāšanā, radīšanā, zīdīšanā) vairs nav tikai un vienīgi sievietes joma. Feministiskas ievirzes tekstos un to interpretācijās turpinot tiražēt sievietes sadzīvisko ciešanu stāstus, faktiski tiek

turpināta patriarhālo dzimtes modeļu tradīcija. Iespējams, ka sadzīves nomācošās ietekmes pamati mūsdienās nav tik daudz meklējami dzimumu attiecībās, bet gan ekonomiskajos faktoros un radoša cilvēka finansiālās nestabilitātes kā normalitātes akceptā. Tāpat arī sievietes ķermenisko aspektu cikliskuma un *citādības* akcentējums literatūrā izvirza jautājumu par to, cik lielā mērā esam gatavi literatūrā iedziļināties vīrieša ķermeniskuma specifiskā? Vai rakstniecībā, kurā vēl pavisam nesen ir bijusi sieviešu dominante, maskulinitātes tieša atklāsmē ir bieža parādība? Vai ķermeniskuma noklusējumi ir saistīti tikai ar sievietes marginālo stāvokli? Varbūt arī ar estētiskajiem priekšstatiem, kas palikuši Kārklas pētījuma perifērijā?

Šie un citi jautājumi feministikas izprašanas mēģinājumos ir likumsakarīgi. Zitas Kārklas monogrāfija tos aktualizē un normalizē līdz šim uzmanības perifērijā atstātus sievišķās pieredzes reprezentācijas aspektus, neizvairoties no problemātiskuma. Pēc Intas Ezerģailes un Sandras Meškovas pētījumiem Kārklas monogrāfija ir uzskatāma par jaunu feminisma studiju pakāpi un teoriju lietpratīgu aprobāciju. Lai gan pētniece atzinusi, ka nepretendē uz visaptverošu sieviešu rakstniecības vēstures veidošanu un ka tekstu izvēle ir subjektīva (10. lpp.), viņai izdevies izveidot visai skaidru un pilnvērtīgu priekšstatu par pēdējā pusgadsimta sieviešu rakstniecības ainavu. Tas nostiprina sieviešu rakstniecību kā nozīmīgu latviešu literatūras daļu, ir nopietns turpinājums sievišķās literārās balss izpētē.